

УДК 373.014.5:352.07](477.72-04=161.1) «2022-2025»

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2026-1-24>

Лозовий Віталій Станіславович

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник

Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка

lozovyi_v@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5057-2838

Дудченко Володимир Степанович

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти

«Кам'янець-Подільський державний інститут»

vds190565@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9710-2895

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИКА ІНДОКТРИНАЦІЇ ОСВІТИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ЯК ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Вступ. Після окупації частини українських територій однією з складових політики їх інкорпорації до складу рф є повна русифікація населення загарбаних регіонів. Оскільки головним інструментом асиміляції є освіта важливо дослідити заходи російської влади у сфері шкільної освіти на тимчасово окупованих територіях (далі ТОТ) як знаряддя політики примусового приєднання та поглинання в рф і грубого порушення норм міжнародного права.

Мета. Розглянути проблему порушення норм міжнародного права щодо захисту прав дітей на освіту і злочинних дій режиму рф на тимчасово окупованих територіях України у період повномасштабної війни 2022-2025 рр.

Наукова новизна. Наукова новизна полягає у дослідженні російських практик індоктринації освіти, порушення норм міжнародного права щодо захисту прав дітей на освіту на українських тимчасово окупованих територіях. Зазначено важливість політики протидії намаганням рф втілити політико-ідеологічну індоктринацію, зробити шкільну освіту інструментом зросійщення та мілітаризації українських дітей. Подано рекомендації, врахування яких допоможе зменшити деструктивний вплив рф на свідомість українських дітей через систему освіти.

Висновки. Насадження російських ідеологічних установок щоб знищити українську національну ідентичність та прищепити російську ідентичність є основною метою політики індоктринації кремля на ТОТ. Після повномасштабного вторгнення рф в Україну російська влада замінила українську систему освіти на ТОТ російською системою освіти і вдається до індоктринації українських дітей, що є порушенням міжнародного права щодо зобов'язань держави-окупанта. Це дає підстави піднімати питання кваліфікації злочинної діяльності і відповідальності за неї за міжнародним правом.

Ключові слова: Україна, тимчасово окуповані території, російська політика, шкільна освіта, діти та молодь, індоктринація, повномасштабна війна, міжнародно-правові норми.

Lozovyi Vitaliy Stanislavovych

Doctor of Historical Sciences, Professor

Leading Researcher of the Center for the Study of the History of Podillia,

Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine

at the Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University

Dudchenko Volodymyr Stepanovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Inclusive Education

Rehabilitation and Humanities, Educational and Rehabilitation Institution

of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»

RUSSIAN POLICY OF EDUCATIONAL INDOCTRINATION IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE (INTERNATIONAL LEGAL ASPECT)

Introduction. After the occupation of part of the Ukrainian territories, one of the components of the policy of their incorporation into the Russian Federation is the complete Russification of the population of the occupied regions. Since the main instrument of assimilation is education, it is important to examine the measures of the Russian authorities in the field of school education in the temporarily occupied territories (hereinafter TOT) as an instrument of the policy of forced accession and absorption into the Russian Federation and a gross violation of the norms of international law.

© Лозовий В. С., Дудченко В. С., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Purpose. To consider the problem of violation of the norms of international law regarding the protection of children's rights to education and criminal actions of the Russian regime in the temporarily occupied territories of Ukraine during the period of the full-scale war of 2022-2025.

Scientific novelty. The scientific novelty consists in studying Russian practices of indoctrination of education, violation of the norms of international law regarding the protection of children's rights to education in the Ukrainian temporarily occupied territories. The importance of the policy of countering the attempts of the Russian Federation to implement political and ideological indoctrination, to make school education a tool for the Russification and militarization of Ukrainian children is noted. Recommendations are given, the consideration of which will help reduce the destructive influence of the Russian Federation on the consciousness of Ukrainian children through the education system.

Conclusions. The imposition of Russian ideological attitudes in order to destroy Ukrainian national identity and instill Russian identity is the main goal of the Kremlin's indoctrination policy on TOT. After the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the Russian authorities replaced the Ukrainian education system on TOT with the Russian education system and resort to indoctrination of Ukrainian children, which is a violation of international law regarding the obligations of the occupying state. This gives grounds to raise the issue of the qualification of criminal activity and responsibility for it under international law.

Key words: *Ukraine, temporarily occupied territories, Russian policy, school education, children and youth, indoctrination, full-scale war, international legal norms.*

Вступ. Починаючи з 2014 р. кремль проводить політику анексії українських територій та їх інкорпорації в склад рф. Особливого посилення вона набула під час нового етапу повномасштабної війни проти України, що розпочався 24 лютого 2022 року. Однією з складових такої політики є повна русифікація населення загарбаних регіонів. Оскільки головним інструментом асиміляції є освіта важливо дослідити заходи російської влади у сфері шкільної освіти на ТОТ як знаряддя політики примусового приєднання та поглинання в рф і грубого порушення норм міжнародного права

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної проблеми знайшли висвітлення в історіографії. Так, І. Грідіна проаналізувала умови, за яких освіта у тимчасово окупованих районах Донецької та Луганської областей перетворилась на інструмент гібридної війни рф проти України [1]. Специфіку ситуації з функціонуванням шкільної освіти на підконтрольних «лнр» та «днр» територіях упродовж першого року російсько-української війни висвітлив О. Хоменко [2]. М. Гончар охарактеризував політику російської влади у сфері освіти в окупованій Херсонській області у період з кінця лютого до жовтня 2022 року [3]. Вагомий вклад у висвітлення освітніх процесів на ТОТ України внесли громадські організації [4-5]. Враховуючи важливість політики протидії намаганням рф зробити шкільну освіту інструментом зросійщення українських дітей на ТОТ зазначена тематика потребує подальшого, поглибленого наукового дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є виявлення завдань та засобів політики рф у сфері індоctrинації шкільної освіти на тимчасово окупованих територіях України, визначення її основних напрямів у період повномасштабної війни 2022–2025 рр., розглянути проблему порушення норм міжнародного права щодо захисту прав дітей на освіту і злочинних дій режиму рф.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з 2014 р. від початку окупації частини українських територій політика Кремля спрямована на їх інкорпорацію в рф. Особливого посилення вона набула під час повномасштабної агресії з лютого 2022 року. Головною складовою такої політики є повна русифікація населення загарбаних

регіонів, а важливим інструментом індоctrинації є шкільна освіта.

Одним із аргументів повного усунення української освіти на ТОТ є заяви рф, що вона має нібито «нацистський» зміст. Таку дезінформацію рф поширює в ООН та в багатьох країнах світу стверджуючи, що саме Україна використовує ідеологічне виховання та освітню дискримінацію як інструменти війни проти власного населення.

На загарбаних територіях російська влада запустила програму з так званої «денацифікації освітньої системи». На ТОТ України втілено дії щодо деукраїнізації системи освіти з метою побудови освітнього процесу за навчальними програмами рф і інкорпорації його в російську освітню систему. Індоctrинація школи спрямована на те, щоб виховати українських дітей росіянами, і переконати їх, що південно-східний регіон є складовою росії, а не України. Крім того, виховувати в українських дітей почуття ненависті до України та українців. Ця політика русифікації набирає різноманітних форм.

Щоб продемонструвати, що ТОТ увійшли до складу росії, окупанти змінили українську державну символіку на російську. На школи вивішують російські прапори та герби, а заняття розпочинають з гімну рф. У класах чіпляють портрети путіна та російських «героїв сво», різні проросійські гасла та цитати.

Одразу змінено мову навчання з української на російську. Українську мову з навчального процесу фактично вилучено і учні не можуть отримувати нею освіту. Навіть за розмови українською мовою в школах дітей переслідують. Дії щодо знищення рідної мови українців на ТОТ мають ознаки лінгвоциду.

Російська освітня політика, як складова державної політики базується на антидемократичних цінностях етатизму, недотримання прав людини і підпорядкованості людини державі, запереченні існування українців як народу та України як держави.

У рф для ідеологічної обробки свідомості учнів та молоді передусім використовується історія. З 1 вересня 2023 р. школи окупованих регіонів України як і в росії навчаються за підручником з історії рф, який має статус «єдиного держпідручника з історії». На відміну від України та ЄС, в рф інформація в підручниках подається як єдино правильна

і не піддається критичному осмисленню. Підручник рясніє спотвореннями та маніпуляціями фактів, надуманими інтерпретаціями. На уроках пропагується, що «історія прийшла» на нині окуповані рф землі України лише з російською владою, тому рф «законно повертає» землі, як «свої колишні». Учнів переконують, що вторгнення в Україну – це не акт агресії, а акт справедливості. Внесення кремлем до підручників подій сьогодення вказує що влада рф фактично стерла межу між історією та пропагандою [6].

Проведений науково-дидактичний аналіз чинних російських підручників з суспільствознавчих дисциплін стверджує, що вони формують негативні стереотипи про Україну та західні демократії, сіють мову ворожнечі, пропагують мілітаризм та виправдовують війну.

Для нівелювання української ідентичності запроваджено програми перевиховання. У школах ТОТ ввели уроки «патріотичного» виховання «Розмови про важливе». Міносвіти рф не приховує, що теми для «Розмов...» сформовані з урахуванням стратегії національної безпеки рф [7]. Учні повинні усвідомити власну «загальногромадянську російську ідентичність», стати патріотами рф та бути готовими захищати її зі зброєю в руках. Учням не лише нав'язують російську ідентичність, а й індоктринують у їхню свідомість наратив підтримки війни, розв'язаної рф проти України.

Сутнісною ознакою в рф є мілітаризація освіти дітей та молоді. Військову підготовку в школах проходять також українські діти. На ТОТ значно поширюються осередки воєнізованої дитячої організації «Юнармія», створеної міноборони рф. Ця та інші мілітаризовані організації готують дітей до залучення у війні на боці росії. Фіксуються випадки участі випускників шкіл на ТОТ у військових діях проти України.

Водночас влада рф грубо порушує міжнародне гуманітарне право і здійснює насильницьке переміщення українських дітей на тимчасово окуповані українські території або вглиб росії [8]. Важливим напрямком діяльності окупантів є схилення до колаборації українських педагогів, з переслідуванням тих, хто відмовляється від співпраці, а також залякування учнів та батьків, які не згодні з русифікацією. Насильство, якому піддаються діти, страх і тривога, які вони відчують, мають серйозні та стійкі негативні травматичні наслідки для когнітивного розвитку дітей.

Таким чином, рф не дотримується базових принципів освітньої політики, до яких належать принципи свободи навчання та викладання. Индоктринація освіти на ТОТ полягає у намаганні прищепити дитині фундаментальні світоглядні уявлення за відсутності будь-якого критичного мислення. Вона спрямована на манкуртизацію українських дітей – нівеляцію цінностей, національних та моральних орієнтирів, втрати ними історичних, соціокультурних та інших зв'язків з Україною. Політика індоктринації на ТОТ має всі ознаки порушення прав дитини, зазначених у міжнародних документах, зокрема і правових.

Міжнародні стандарти прав людини закріплюють низку зобов'язань держав у сфері освіти під час війни. Росія ігнорує Декларацію про безпеку шкіл – міждержавне політичне зобов'язання, яке надає країнам можливість висловити політичну підтримку захисту учнів, учителів і шкіл під час збройних конфліктів [9].

Право на освіту захищене ст. 26 Загальної декларації прав людини [10], ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [11], ст. 2 Першого Протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12], Конвенцією з подолання дискримінації в освіті [13] та іншими актами.

Стаття 50 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни закріплює обов'язок окупаційної держави сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту та вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Вона за будь-яких обставин забороняє змінювати їх громадянський статус [14]. Але російська влада грубо порушує згадану статтю свідченням чого є факт отримання школярами з Генічеського округу паспортів рф. Як зазначається, це відбулося в урочистій обстановці у рамках акції «Ми – громадяни Росії» у присутності депутата законодавчих зборів та інших посадовців рф. Організатори наголосили, що подібні заходи проводитимуться регулярно, даючи можливість іншим школярам стати повноправними громадянами Росії [15].

Політика індоктринації рф на ТОТ грубо порушує Конвенцію про права дитини. А саме ст. 8 (1-2) у якій держава зобов'язана поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання, ст. 17(а) право на інформацію, щоб дитина мала доступ до інформації та матеріалів із різноманітних національних і міжнародних джерел, ст. 28(1) (d) право на освіту, та ст. 29 (1)(c) право дитини на повагу до власної культурної ідентичності, мови та цінностей, до національних цінностей країни, в якій проживає дитина [16]. В окупованій Чулаківці на Херсонщині молодших школярів «прийняли» до рядів пропагандистської організації «Орлята росії», що створена для «виховання справжніх патріотів Вітчизни», серед головних цінностей яких – «Батьківщина, якій ми служимо». За повідомленнями від місцевих мешканців, перед початком 2023 навчального року батьків дітей змусили написати заяву на вступ дітей до цієї організації [17]. Можна стверджувати і про вчинення рф злочину проти людяності – дискримінаційне переслідування (ст. 7(1)(h) Римського статуту) [18]. Так, у Мелітопольському районі, окупанти за українську мову одягли учневі мішок на голову та вивезли за село. Додому він повертався вночі полем [19].

Запровадження освітніх наративів рф щодо українських дітей може слугувати доказом низки міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів

за ст. 8(2)(a)(v) та ст. 8(2)(b)(xv) Римського статуту у формі співучасті. Під цим розуміється сприяння мобілізації, призову на військову службу та залученню до бойових дій. РФ створює середовище примусового характеру, що в перспективі може призвести вже до нібито «добровільної» військової служби українських дітей у лавах окупаційних сил або на стороні рф. Окрім цього, освітня політика рф є принизливим поведінням для українських дітей, яких примушують бути патріотами рф та визнавати «легітимними» мотиви збройної агресії. Хоча деякі діти перебувають ще на етапі формування власної ідентичності, це не повинно звільняти від відповідальності за воєнний злочин за ст. 8(2) (b)(xxi) Римського статуту [20]. Для заохочення дітей до вступу на службу у збройні сили рф відбулася акція на «День призовника» (8 квітня), в якій взяли участь юнармійці та кадети освітніх закладів ТОТ Криму. Дітей ознайомили зі штатними та спеціальними зразками стрілецької зброї збройних сил рф, з бойовими якими БТР-80, експонатами музею авіації чорноморського флоту. До роботи з дітьми залучаються і учасники російського агресивного вторгнення, які проводили заходи щодо початкової військової підготовки для юнармійців ТОТ Херсонщини. Під час цих заходів військові так званої «сво» наочно розповіли про амуніцію та бойове спорядження і дали дітям можливість попрактикуватися у навичках складання-розбирання автомата Калашникова та пістолета Макарова [21].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Основна мета політики індоктринації кремля – насадити російські ідеологічні установки на ТОТ щоб знищити українську національну ідентичність та прищепити російську ідентичність. Таке повне переформатування свідомості дітей та молоді можна кваліфікувати як впровадження практик культурного геноциду. Вони втілюються насильницькими методами за такими напрямками: запровадження російської державної символіки; зміна мови навчання з української на російську; перехід на навчальні програми та навчальну літературу рф; вилучення всіх українознавчих суспільно-гуманітарних дисциплін зі шкільних програм та запровадження вивчення російської історії як основного предмету ідеологічної індоктринації та манкуртизації; запровадження програм перевиховання, сутнісною ознакою яких є милітаризація освіти, знищення української ідентичності дітей та молоді, формування негативного та ворожого ставлення до української держави і суспільства; втілення методів залякування та насильства щодо учнів, вчителів та батьків, які не згодні з політикою русифікації.

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну російська влада замінила українську систему освіти на ТОТ російською системою освіти і вдається до індоктринації українських дітей, що є порушенням міжнародного права щодо зобов'язань держави-окупанта. Це дає підстави піднімати питання кваліфікації злочинної діяльності і відповідальності за неї за міжнародним правом.

Індоктринаційні дії рф в освіті на тимчасово окупованих територіях порушують низку гуманітарних та правових міжнародних норм і є злочинними практиками. Для протидії індоктринації, захисту права дітей на українську освіту та збереження власної української ідентичності, українська влада має докласти всебічних політичних, правових і дипломатичних зусиль, включати це питання до порядку денного під час переговорних процесів, інформувати міжнародне співтовариство та застосовувати міжнародні правові механізми. Виходячи з зазначених завдань доцільно вжити таких заходів:

- ініціювати в ООН, в Європарламенті, парламентах демократичних країн проведення серії слухань про злочинні практики індоктринації українських дітей на ТОТ, насильницьке переформатування свідомості, позбавлення їх права на українську освіту;

- сприяти включенню інформації про ситуацію з освітою на ТОТ України до щорічної доповіді ЮНЕСКО про освіту;

- здійснювати постійний моніторинг та фіксацію даних про злочини рф щодо порушення прав дітей на ТОТ;

- налагодити тісну взаємодію з правозахисниками та правоохоронними органами демократичних держав для оперативного розслідування всіх достовірних заяв про злочини рф та кваліфікованого притягнення діячів та колаборантів держави-агресора за позбавлення права на освіту українських дітей на ТОТ до кримінально-правової відповідальності. Наукові та експертні дослідження індоктринації дітей на ТОТ як актів культурного геноциду з боку рф сприятимуть створенню міжнародного прецеденту врахування фактів знищення української ідентичності в кваліфікації злочинів РФ як складової геноциду українського народу;

- проводити інформаційну та роз'яснювальну роботу щодо протидії інформаційним диверсіям рф та її проксі-суб'єктів в ООН, а також на територіях світових та європейських країн, розвінчувати фальсифікації щодо української освіти як «нацистської»;

- поширювати в державах та суспільствах ЄС інформацію про кардинальну відмінність освітніх ціннісних систем України та рф, наголошуючи на порушенні рф гуманістичних принципів освітньої політики, в якій замість поширення ідей демократії, прав людини, миру між державами, прищеплюються ідеї етатизму, авторитаризму, милітаризму, пропаганди війни, ненависті тощо;

- здійснювати заходи щодо розширення фактографічної бази, виявлення та поширення у закордонних ЗМІ нових документів та матеріалів, які висвітлюють проблеми русифікаційної освітньої політики рф на ТОТ;

- ініціювати у всеєвропейському масштабі проведення громадських та фахових слухань і дискусій на тему: «Індоктринація освіти на ТОТ України – порушення прав дитини і гуманітарний злочин»;

- створити тематичну пересувну виставку про російську злочинну політику індоктринації на ТОТ для експонування у демократичних країнах світу;

– у комунікації із закордонними партнерами доцільно поставити питання на рівні міжнародних освітніх організацій про припинення співпраці з РФ у сфері освіти, оскільки вона є інструментом пропаганди та насильницької індоктринації дітей;

– внести пропозицію на рівні урядів держав та міжнародних освітніх організацій щодо невизнання посвідчень та дипломів виданих РФ про здо-

буття базової та повної загальної середньої освіти на ТОТ;

– розробити механізм отримання української середньої освіти дітьми з окупованих регіонів України.

Перспективою наступних досліджень є подальше висвітлення фактів протидії українськими вчителями та школярами кремлівській політиці в галузі шкільництва на ТОТ України як складової інкорпорації до складу РФ.

Список літератури:

1. Грідина І. М. Освітнянський фронт війни на Сході України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія*. 2016. № 16. С. 199-208.
2. Хоменко О. Довгий тунель без світла в кінці: середня школа на теренах «народних республік» у перший рік російсько-української війни. *Українознавство*. 2016. № 2. С. 8-17.
3. Honchar, M. (2023). Honchar, M. (2023). Education policy of the russian administration in the occupied Kherson region (end of February-October 2022). *Studies in Comparative Education*, (2). URL: <http://pps.udpu.edu.ua/article/view/270951/266398>.
4. Назаренко Ю., Когут І., Жерьобкіна Т. Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah.pdf>.
5. Васківська Н., Корнієнко К., Підгорна Д., Петровець М. Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України. Київ, 2023. 92.
6. Учебник Мединского: история или взволнованная агитка? URL: <https://www.dw.com/ru/usebник-medinskogo-istoria-ili-vzvolnovannaa-agitka/a-66481442>.
7. Кравцов о «Разговорах о важном»: берем ценности из стратегии нацбезопасности. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5842699>.
8. Азаров, Д. С., Коваль, Д. О., Нуріджанян, І. С., Венгер, В. М. Війна Росії проти України як геноцид українського народу (переклад з англійської Дениса Азарова). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. № 11. С. 30–31. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.12-39>
9. Декларація про безпеку шкіл. URL: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf
10. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
12. Перший протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_535
13. Конвенція з подолання дискримінації в освіті. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text
14. Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
15. Школярики Генічеського муніципального округу стали громадянами Росії. URL: <https://t.me/s/depobrherson?before=3605>
16. Конвенція про права дитини. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428>
17. В Чулаківці окупанти заганяють молодших школярів до пропагандистської організації «Орлята Росії». URL: <https://skadovsk.rayon.in.ua/news/645902-v-chulakivtsi-okupanti-zaganyayut-molodshikh-shkolyariv-do-propagandistskoi-organizatsii-orlyata-rosii>
18. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
19. Ганна Бут «Мої учні стали танкістами та піхотинцями». Вчителька з Мелітополя пережила окупацію та допомагає ЗСУ у новому місті. URL: <https://shotam.info/moi-uchni-staly-tankistamy-ta-pikhotyntsiamy-vchytelka-z-melitopolia-perezhyala-okupatsiiu-ta-dopomahaie-zsu-u-novomu-misti/>
20. Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України. URL: <https://rchr.org.ua/analytics/shkilna-osvita-pryhovana-zbroya-rf-protu-ukrayiny/>
21. Моніторинговий звіт «Універсальний солдат» або освіта як зброя Росії на окупованому півдні України» / А. Воробйова, М. Суляліна, О. Охредько. – Київ: ЦГП «Альменда». 2023. С.38, С.98

References:

1. Hridina, I. M. (2016). Osvityans'kyu front viyny na Shkhodi [The educational front of the war in the East of Ukraine Ukrainy]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Istoryia. Politolohiya* [Bulletin of the Mariupol State University. Series: History. Politicalogy], 16, 199-208. [in Ukrainian].
2. Khomenko, O. (2016). Dovhyy tunel' bez svitla v kintsy: serednya shkola na terenakh «narodnykh respublik» u pershyu rik rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [A long tunnel without light at the end: a high school on the territory of the «people's republics» in the first year of the Russian-Ukrainian war]. *Ukrayinoznavstvo* [Ukrainian Science], 2. 8–17. [in Ukrainian].

3. Honchar, M., Honchar, M. (2023). Education policy of the russian administration in the occupied Kherson region (end of February-October 2022). *Studies in Comparative Education*, (2). URL: <http://pps.udpu.edu.ua/article/view/270951/> [in English].
4. Nazarenko, Y., Kohut, I., Zher'obkina, T. (2022). Osvita na okupovanykh terytoriyakh Ukrayiny (24 lyutoho – 30 kvitnya 2022) [Education in the occupied territories of Ukraine (February 24 – April 30, 2022)]. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah.pdf>. [in Ukrainian].
5. Vaskivska, N., Korniyenko, K., Pidhorna, D., Petrovets, M., (2023). Shkilna osvita: prykhovana zbroya RF proty Ukrayiny [School education: the hidden weapon of the Russian Federation against Ukraine]. Kyiv, 2023. 92. [in Ukrainian].
6. Uchebnyk Medynskoho: ystoryya yly vzvolnovannaya ahytka? (2023) [Medinsky's textbook: history or excited agitation?]. <https://www.dw.com/ru/ucebnyk-medynskogo-istoria-ili-vzvolnovannaa-agitka/a-66481442>
7. Kravtsov o «Raz-hovorakh o vazhnom»: berem tsennosty yz stratehyi natsbezopasnosti (2022) [Kravtsov on «Conversations about what is important»: we take values from the strategy of national security]. <https://www.kommersant.ru/doc/5842699>
8. Azarov, D. S., Koval, D. O., Nourijanyan, G. S., & Wenger, V. M. (2023) Viyna Rosiyi proty Ukrayiny yak henotsyd ukrayins'koho narodu [Russia's war against Ukraine as a genocide of the Ukrainian people] (translated from English by Denys Azarov). *Scientific notes of NaUKMA. Legal Sciences*, 11, 12–39. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.12-39>
9. Declaration on Safe Schools. URL: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf
10. Universal Declaration of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
11. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
12. First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_535
13. Convention on the Elimination of Discrimination in Education. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text
14. Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
15. Schoolchildren of the Genichesk Municipal District became citizens of Russia. URL: <https://t.me/s/depobrherson?before=3605>
16. Convention on the Rights of the Child. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428>
17. In Chulakivka, the occupiers are driving younger schoolchildren to the propaganda organization «Eagles of Russia». URL: <https://skadovsk.rayon.in.ua/news/645902-v-chulakivtsi-okupanti-zaganyayut-molodshikh-shkolyariv-do-propagandistskoi-organizatsii-orlyata-rosii>
18. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
19. Anna But “My students became tankers and infantrymen”. A teacher from Melitopol survived the occupation and helps the Armed Forces of Ukraine in a new city. URL: <https://shotam.info/moi-uchni-staly-tankistamy-ta-pikhotyntsiamy-vchytelka-z-melitopolia-perezhyla-okupatsiiu-ta-dopomahaie-zsu-u-novomu-misti/>
20. School education: the hidden weapon of the Russian Federation against Ukraine. URL: <https://rchr.org.ua/analytics/shkilna-osvita-pryhovana-zbroya-rf-proty-ukrayiny/>
21. Monitoring report “Universal soldier” or education as a tool of Russia in the occupied south of Ukraine” / A. Vorobyova, M. Sulyalina, O. Ohredko. – Kyiv: Central Publishing House “Almenda”. 2023. P. 38, P. 98.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026